

A HELYTÖRTÉNETI KUTATÁS NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

Hozzászólás Balázs Béla: A személyes visszaemlékezések felhasználása népi demokráciánk történetének feldolgozásában c. tanulmányához*)

A helytörténeti kutatók részéről különösen figyelmet igénylő írásra szeretnénk a figyelmet felhívni, amikor *Balázs Béla* cikkét — egy történeti kérdésnek az események helyszínén való kutatásáról — röviden ismertetjük, és hozzáfűződő megjegyzéseinket vitára bocsátjuk.

Tudvalévő: a legtöbb társadalmi tudománynak az a problémája, hogy történeti szemléletünknek a felszabadulás óta végbement alapvető változását e tudományok technikai apparátusa nem mindenben tudta követni. A történetírás új feladatainak gyors és sürgető kibontakozását a kutatási és feldolgozási gyakorlat nem érte utól. Eppen ezért örömmel kell fogadnunk minden olyan kísérletet, amely egy adott feladatnak megfelelő, új, mozgékonyabb, az eleven életet (s ezáltal a vizsgált történeti kérdést is) jobban megközelítő módszer kidolgozására törekszik.

Balázs Béla cikkében is elsősorban a kezdeményező bátorságot üdvözölhetjük, amellyel a közelmúlt történelmének, a népi demokratikus fejlődés kérdéseinek tanulmányozásához ilyen új, a hagyományos forráshasználaton túllépő, sokoldalúbb módszert keres. A felszabadulást követő hónapok demokratikus, forradalmi népi szerveinek, a nemzeti bizottságoknak működését vizsgálja Békés megyében, és az erről rendelkezésére álló írott forrásanyagot a megye 11 községében végzett helyszíni kutatással egészíti ki; nemzeti bizottsági tagok, régi munkásmozgalmi harcosok visszaemlékezéseivel.

Tanulmánya ennek az előszóval végzett kutatásnak az eredményét és az alkalmazott módszer tanulságait summarizesza, munkabeszámoló szerűen.

Ez a beszámoló — mintegy menetközben írva — szándékoltan vázlatos. Tartalmának anyagismertető részéből ki kell emelnünk, hogy következetesen igyekszik megkeresni a felszabadulás után érvényesülő helyi kommunista erők gyöke-

reit a bejárt vidék agrárproletarátusának régebbi mozgalmaiban, s a párttal közvetlen kapcsolatban lévő (kisebb számú) illegális tevékenység mellett felfigyel a kommunista érzelmű, de a párttal csupán rokonszenvező „laza csoportosulások” nagy számára és tevékenységére. Ezzel az előzménnyel kapják meg történeti perspektívájukat az 1944—45-ös év forradalmi eseményei, melyeket azután a résztvevő elvtársak visszaemlékezéseivel kiegészítve, részletesen ismertet, a forradalom első népi hatalmi szerveinek, a nemzeti bizottságoknak munkáján keresztül.

Kutatási módjának, az „élő források” felhasználásának értékelésénél igen helyesen hívja fel a figyelmet az ilyenfajta komplex-kutatás alkalmazásának szükségességére; „különösen a dolgozó tömegek történelem-alkotó szerepének mélyebb és sokoldalúbb megmutatásánál bír nagy jelentőséggel ez a módszer”.

Ugyancsak helyesen határozza meg a határait is, hangsúlyozva, hogy csak az elsődleges (levéltári stb.) források ismeretével, azokkal együtt használhatja fel a tudomány a visszaemlékezéseket, és elsősorban „azoknál a témáknál lehet rájuk támaszkodni, amelyek szorosan véve a dolgozó nép mindennapi életének, harcainak történetével foglalkoznak”.

Magát az így nyert forrásanyagot az emlékiratokhoz hasonlítja: „az élményszerűség, az átélt események forró, életteljes levegője csapja meg a kutatót, amikor hallgatja az élő források elbeszéléseit”. Feltétlenül a kutató terepélményét érezzük — többek között — a továbbiakban is: „De nemcsak a történelmi atmoszféra megteremtése, a történelmi helyzet, a korszak sokoldalú, színes ábrázolása szempontjából nyújtanak segítséget a visszaemlékezések, hanem — ami legalább ilyen fontos — a tömegek hangulatára, a tömegeket mozgató gazdasági és társadalmi erők, ideológiai hatásaira, érvényesülési formáira is fényt vetnek. Magabiztosabbá és elmélyültebbé vá-

*) Századok, 1955, 6. szám;

lik... a történész munkája, ha ott, ahol a feldolgozandó téma erre lehetőséget nyújt, felhasználja az események cselekvő résztvevőinek a visszaemlékezéseit is”.

Ezek a megállapítások feltétlenül figyelmet érdemelnek olyan időpontban, amikor a történettudomány központi irányvonala — szükségyszerű elvi, ideológiai orientációja után — most szükségképpen a részkérdések elmélyültebb munkálatai felé halad. Általában: érdeme a cikknek, hogy kerülni igyekszik az elméletileg általánosságban tisztázott kérdések dokumentáció nélkül való tárgyalását, mindenfajta sematizmust. Hogy ez nem mindig sikerül, és maga az ismertetett esemény-anyag is döntő pontokban hiányosnak tűnik, azt kísérleti munkánál nem szabad hibáztatnunk.

Nem volna helyes részleteiben vitázni egy munkabeszámoló vitatható, vagy nem eléggé kiforrott részeivel, egy folyó munkának a megírás óta valószínűleg túlhaladott stádiumával. De egy alakulófélben lévő, a legújabbkori történetírás számára nélkülözhetetlen módszer megérdemli, hogy többen adják hozzá (első sorban módszertani részéhez) tapasztalataikat.

Például sajnáljuk, hogy Balázs Béla nem viszi végig a saját következtetéseinek egy részét. Módszer-ismertetését a visszaemlékezések felhasználására korlátozza, holott cikkében végig a tereptapasztalat friss hatása lüktet. A kettő nem azonos, de a cikkben összekeverednek. Az a „magabiztosság” és „jártasság”, amelyről beszél, a terep megismeréséből fakad; egy-egy terület lokális problémáinak, fejlődési sajátosságainak közvetlen, élményszerű megismeréséből, a regionális légkör s az ezt kialakító körülmények megértéséből. Az ún. „visszaemlékezések”, melyeknek narratív szövege akár magnetofonon is hozzáférhetővé válik, mindennek csak egy részét képezik (ami persze nem kisebbíti értéküket). Másik részét a tereptől függetlenül is megszerzhető hivatalos adatokon kívül a terep közvetlen megfigyelése adja, jelenségek észlelése és rendszerezése, elemzése. Különbséget kell tenni az ilyen közvetlen tájékozódás és a közvetett, mindig szubjektívumokkal kevert, az adatközlő egyéniségétől nehezen függetleníthető, elmondáson alapuló adatok között. (Utalhatunk itt arra is, hogy a legnagyobb terepgyakorlattal rendelkező tudomány, az etnográfia módszere éles különbséget tesz e kétféle adat értékelése és felhasználási módja között.)

Azáltal, hogy Balázs Béla az alkalmá-

zott kutatási módszert részleteiben nem ismerteti és nem közöl például — dokumentumszerűen — részleteket a felhasznált visszaemlékezésekből, megállapításai veszítenek hitelességükből, nincs lehetőség az adatok értékelésének kontrolljára. Nincs különbség adat és feldolgozás között. Ez viszont veszélyezteti az ilyen természetű források hitelességét is.

A néprajzi határkérdések kutatásának általános tapasztalata, hogy az agrárterületek társadalmának megértéséhez fontos tény-anyag rejtőzik a terepen. Csak egy példa: a szabadalmas kun *Túrkeve* munkaviszonyaiban nincs meg a feudális eredetű ledoleozás, csak a 20. században, utólag lép fel *robot*, *ángária* néven és leplezetlen formában. Ez a részlet-adat pregnánsan mutat rá a helyi fejlődés ellentmondásaira, a helyi korai kapitalista (kezdetben haladó) társadalmi berendezésnek megkövesedésével járó retrográd tendenciákra.

Ilyen részleteknek írásos nyoma nem marad fenn, általában az egész, országos rendeletekkel szabályozott mezőgazdasági bérrendszer helyi variánsai szokásjogszerűek. E terepadatokat viszont első sorban a történész használhatja fel az agrárlakosság helyzetének és szerepének vizsgálatakor. Az etnográfusok az erről rendelkezésükre álló bő anyaggal csak a kulturális jelenségek hátterét dokumentálhatják.

Azáltal, hogy Balázs Béla a tágabb terepkutatást — vagy annak ismertetését — mellőzi, a történeti fejlődést hiányosnak, politikai helyzetképeit, társadalmi vázlatait túl általánosnak érezzük, még akkor is, hogy ezeket adatokkal támasztja alá (például egy-egy nemzetbizottság szociális összetételével — ami mögött azonban nem látjuk a képviselt társadalmi rétegek helyi szerepét, és kénytelenek vagyunk a cikkíró után az egyes rétegekről általánosan ismert *sémát* behelyettesíteni). Figyelembe kell venni természetesen azt is, hogy az egész, gazdag anyaggal birkózó cikk hangsúlyozottan vázlatos, és csak kivonatát adhatja mondanivalójának. A fentiekben azonban nem annyira a hely szűkét érezzük, mint inkább a kutatás vagy az ismertetés szempontjainak leszűkítését.

A terepkutatás természetesen járattan út a történész számára, ezért — ismétljük — a cikk érdeme éppen e járattan úttal való próbálkozás.

* * *

Megyéink kutatóinak érdeklődése erőteljesen fordult a felszabadulást követő évek (és néhány velük összekapcsolódó témakör) kutatása felé.

A népi demokratikus korszak történeti dokumentációjához több városban folyik adatgyűjtés, részben hasonló mód-szerekkel. Ezek közül gondolok legújabbban a jászberényi és a szolnoki múzeum magnetofon gyűjtésére, de szólni kellene a krónika-íratásról, üzemi és intézmény-történetek íratásáról is, stb., stb. — melyek folyamatban vannak. Napjaink szinte áttekinthetetlenül való forráshalmazának legalább egy részét ezek a munkák rendszerezettebbé, feldolgozhatóbbá teszik majd. Különösen jelentősek köztük az anyagmentő jellegű adat- és dokumentumgyűjtések.

A Történelmi Társulat megyei csoportja a múlt évben vitatta meg egy fiatal kutató dolgozatát Túrkeve termelőszövetkezeti város 10 éves történetéről, a JÁSZKUNSÁG kiadási tervében a közzeljövőben szerepel egy helytörténeti monográfia stb. Az érdeklődés egyik oka, hogy a megyénkben dolgozó helytörténészek mindennapi munkájukkal közvetlenül benne élnek a megye szocialista fejlődésében, részesei annak, és a kultúra területén munkásai is. Az anyaggyűjtéshez és feldolgozáshoz szükséges terep-ismeretük magától értetődően megvan, a dokumentumgyűjtéshez társadalmi segítségre éppen helyismeretük miatt számíthatnak. A helytörténeti (és gyakran a vele határos néprajzi) munka tapasztalata pedig megbízható kutatói jártasságot jelent — mind a terepmunkában, mind a levéltári forrásanyag nagyobb részében. (Bár a levéltári anyaghoz való hozzájutásuk nem megnyugtató, és ugyanígy hiányos a sajtó-tájékoztottságuk is. Hogy más példát ne mondjak, a Történettudományi Intézet sokszorosított értesítőjét az egész megyében nem lehet fellelni. De az ilyen irányú szakmai tájékoztatás hiánya már szervezeti problémákhoz vezetne át, s meg kell mondani, hogy a TTIT és a Történelmi Társulat megalakítása óta, ha nem is mindenben, de sokat javult a helyzet.)

Annak, hogy mindez a publikációkban nem mutatkozott még meg, más oka van, s ezt végső soron a történettudomány központi irányításában találhatjuk meg. Újkorú történettudományunk még mindig nem fordult eléggé a regionális történeti problémák felé, sem művekkel, sem a helytörténészek számára a Történeti Társulaton keresztül nyújtandó elméleti-szakmai segítségnyújtással. (Az utóbbira különben is csak rövid ideje kerülhetett sor.) Nagyon kevés az olyan összefoglaló vagy iránymutató munka, amely a helytörténet sajátos kérdéseire elvi, elméleti segítséget adna, s ez nemcsak a népi demokratikus fejlődés téma-

körének utóbbi időben gyarapodó tudományos irodalmára vonatkozik. A felszabadulás óta megjelent összefoglaló művekben a helytörténész megbízható alapot talál az országos fejlődés ismeretéhez, megismeri a legényegesebb történeti tényanyagot, amelyet a korábbi irodalom elhallgatott vagy elferdített, tájékozódhat tudományunk mai álláspontjáról; segítségére vannak azonban, hogy saját munkájában marxista szemlélet és az ennek megfelelő módszerek megerősödjenek. De ezen a szempont- és ismeretanyagon kívül nagyon kevés kiindulási alapot talál az egyes vidékek fejlődési sajátosságainak részletesebb kutatásához, a regionális egységesek újkori történetének tanulmányozásához. Ebben a régebbi irodalomra, — s mivel ez elavult — saját erejére és bátorságára van utalva.

Utóljára 1923-ban jelent meg tudományosan megalapozott írás a helytörténet műfajkérdéseiről: *Mályusz Elemér* alapvető tanulmánya a *Szadokokban*, mely Pesthy és Tagányi elavult útmutatói helyett a tudomány akkori helyzetében korszerű összefoglalást adott. E cikk szemléletéből nem vehetünk át mindent, de azok a kívánalmak, melyeket a tudomány elé állított, nagyjából ma is helytállóak. (S hozzátehetjük: még mindig kívánalmak.) Addig pedig nem várhatunk több támogatást a hivatalos történetírástól, amíg a regionális irány magán a történettudományon belül meg nem erősödik.

Mindez persze a népi demokratikus korszak feldolgozásánál érezhető legfájdalmasabban. Egyelőre a helyi részletmunkák erősítenék az ilyen irányú központi műveket. Nem lehet — és Balázs Béla cikkéből, ha kimondhatatlanul is, de ugyanez a tanulság érződik: *nem lehet* a népi demokratikus korszak sokoldalú, közelmúlt-jelenkori problémáitáját megközelíteni egyes vidékek-tájak, kisebb-nagyobb gazdasági-közigazgatási egységek, sőt kulturális-etnikai pontok önálló tanulmányozása nélkül. Vagy, a Balázs Béla cikkéhez jobban kapcsolódó más csoportosításban: egyes kevésbé ismert társadalmi rétegek (s így éppen hazánk proletariátusának végtelenül változatos skálájának) ismerete, történeti kialakulásuk, jellemzőik meghatározása, történeti szerepüknek ezek segítségével való tisztázása — helyzetüknek, magartásuknak (a helyi közéletben s közvetve-közvetlen az országos vonatkozásokban) *részletes* ismerete; mindez nélkülözhetetlen alapja annak, hogy a felszabadulás utáni tizenegy esztendő (s az elkövetkezők) alatti útjukat akár csak figye-

lemmel is kísérhessük. Ezek a rétegek pedig rendszerint egy-egy egymástól eltérő strukturájú vidéken (nagybirtok különböző fajtái, kulákbirtok tendenciája, szabadalmas vidékek, peremterületek, stb., stb.) egymástól eltérő módon alakultak ki, eltérő adottságokkal. Vizsgálatuk csak kialakulásuk vidékének viszonyaival *együtt* lehetséges. Tehát: a regionális történeten *belül*.

Még *egy* városban, községen belül is feltűnő, hogy a helyi proletariátus különböző árnyalatoként milyen eltérő magatartást tanúsít. Ez a magatartás ma a közügyekben való részvétel (vagy a távolmaradás) módjában mutatkozik meg. Okait keresve, nem elegendők a „lumpenproletár”, vagy „öntudatos”, „kispolgári befolyás alatt” — „kommunista érzelmű” stb. jellemzések. Egy-egy helyen mérhető arányokban, szemmel láthatóan mutatkozik meg a helyi proletariátus különböző árnyalatú csoportjainak eltérő vagy azonos magatartása. Ugyanígy a felszabadulás óta bekövetkezett új társadalmi kategórizálódás tendenciái, melyeket semmiesetre sem szűkíthetünk le. Ezekkel a statisztikailag nem kimutatható, de nyilvánvaló jelenségekkel a történetírás — éppen terepkutatás hiányában — nem élhetett. (Még Balázs Béla terep-tanulmányának egyik hiányossága is innen ered.)

Természetesen arra, hogy ezeknek a kérdéseknek a gyökeréhez férjen, önmagában egyetlen tudománynak sincsenek meg az eszközei. Ilyen kutatásokra csak a legjobban érintett társadalmi tudományok kooperációja vállalkozhatna. Ilyenre azonban nálunk még nem került sor, bármennyire is sürgeti szovjet s más példák után, saját helyzetünk szükségszerűségeitől kényszerítve, a tudományos közvélemény egy része. Gyakorlati megvalósítása semmiesetre sem könnyű, de ez nem jelentheti azt, hogy tartósan lemondjunk az egyetlen kor-

szerű kutatási formáról, amely ezeket a kérdéseket előre viheti.

Ehhez hasonló kooperációt már a 33. éve megjelent Mályusz-tanulmány is felvet. S ha már itt tartunk: Mályusz éppen az egyes társadalmi osztályok szerepének konkrét kimutatásánál tartotta fontosnak a helytörténeti munkát. Nem vehetjük át osztályszemléletét, de ha 1923-ban a köznemesség szerepét csak a regionális fejlődés keretében lehetett volna országosan is kimutatni — akkor lehet-e például az agrárproletariátus történeti szerepét úgy vizsgálni, hogy ne tisztázzuk az adott társadalom *teljes* képét? — Vagy: ha Mályusz 1923-ban (igaz, hogy a polgári történeírás oldaláról, de helyes indokolással) hiányolja az újkori történetírás *gazdasági-társadalmi történeti* megalapozását, akkor megelégedhetünk-e 1956-ban a népi demokratikus fejlődés *pusztán politikai* történetírásával?

Ezen szempontok hiánya szűkíti le a Balázs-tanulmány perspektíváját is.

* * *

A huszadik kongresszus hatására a történettudomány mai helyzetének komoly és felelősségteljes bírálata indult el, és ez viták formájában egyre mélyebben és felvillanyozóan érvényesül. Ezért gondolom, hogy talán nem volt felesleges továbbmenni egy munkánkat közvetlenül érdeklő, hasznos és előremutató cikk esetében a pusztai tartalmi ismertetésnél-bírálatnál. A kongresszusi tanulság mindannyiunkat arra serkent, hogy magunk is felelősséggel vizsgáljuk végig szaktudományunk helyzetét és problémáit. Ezt mindenki legjobban a saját munkájából kiindulva teheti meg. (Legjobb, ha arról beszél, amit legjobban ismer.) Hozzászólásomban — a teljesség igénye nélkül — a terepmunkás szemléletének akartam hangot adni e kérdésekben — akkor is, ha a terep tapasztalata mellett korlátozott horizontja is érvényesül.

Véress Éva